

BŪTINOJO IR PRIDEDAMOJO PRODUKTO SOCIALIZMO SĄLYGOMIS KLAUSIMU

A. SILEIKA

Nagrinėjant įvairias visuomenines-ekonomines formacijas, svarbiausias tyrimo objektas turi būti gamyba. „Materialinio gyvenimo gamybos būdas,—rašė K. Marksas,— sąlygoja socialinį, politinį ir dvasinį gyvenimo procesus apskritai“¹. Tačiau kiekviena visuomenė galės normaliai vystytis ir tobulėti tik tada, jeigu ji materialinių ir kultūrinių vertybių gamins daugiau negu suvartos. F. Engelsas, pabrėždamas šią būtiną sąlygą, rašė: „visas žmonių visuomenės vystymasis, išėjus iš laukinių gyvulių stadijos, prasideda nuo tos dienos, kai šeimos darbas ėmė kurti daugiau produktų, negu jų reikėjo jai išlaikyti, nuo tos dienos, kai dalis darbo jau galėjo būti panaudojama ne vien tik pragyvenimo reikmenims, bet ir gamybos priemonėms gaminti. Darbo išlaikymo kaštus viršijantis darbo produktas, ir visuomeninio gamybinio ir rezervinio fondo susidarymas ir susikaupimas iš to pertekliaus — visa tai buvo ir tebėra bet kurios visuomeninės, politinės ir intelektualinės pažangos pagrindas“².

Šiame straipsnyje bandoma išnagrinėti naujai sukurto produkto dalių — būtiną ir pridėjamą — turinį, jų savitarpio ryšį bei vietą socialistinės visuomenės nacionalinėse pajamose.

Tarybinių ekonomistų pažiūros dėl produkto dalijimo socialistinėje visuomenėje į būtiną ir pridėjamą nėra vieningos. Straipsnyje pamėginta apibendrinti šias įvairias pažiūras tuo klausimu ir parodyti, kad ir socialistinėje visuomenėje išlieka būtinas ir pridėjamasis produktas, tačiau jų prigimtis iš pagrindų keičiasi. Taip pat straipsnyje mėginama apytikriai apskaičiuoti būtiną ir pridėjamą produkto dydį bei struktūrą 1962 metų Lietuvos TSR nacionalinėse pajamose.

* * *

Socializmas kuria gamybinius santykius, pagrįstus visuomenine gamybos priemonių nuosavybe. Socialistinis darbo jėgos sujungimo su gamybos priemonėmis būdas iš pagrindų pakeičia socialinę sukurtojo produkto prigimtį. Visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė apsprendžia ir su jų pagalba sukurto produkto visuomeninę nuosavybę.

Kiekvienas gamintojas dirba kontroliuojamas visuomenės, nes individuali darbo jėga gali normaliai funkcionuoti tik būdama visos darbo jėgos sudėtine dalimi. Socializme kiekvienas pagamintas produktas pagal gamybos ir pagal nuosavybės prigimtį yra visuomeninis produktas. Jis

¹ K. Marksas, F. Engelsas, Rinktiniai raštai, t. I, V., 1949, p. 304.

² F. Engelsas, Anti-Diuringas, V., 1958, p. 165.

yra kuriamas tik materialinės gamybos sferoje dirbančių darbuotojų darbu³.

Kiekvienas atskiras gamintojas, kaip sudėtinė visos darbo jėgos dalis, savo darbu prisideda prie visuomeninių vartojamųjų verčių kūrimo. Atiduodamas savo darbą visuomenei viena forma, gamintojas iš visuomenės gauna darbą kita — įvairių vartojimo reikmenų ir patarnavimų, patenkinančių jo asmeninius poreikius,— forma. Todėl produkto gamyba ir jo paskirstymas išreiškia santykius tarp visuomenės ir kiekvieno atskiro gamintojo.

Socializme ne visas visuomenės sukurtas produktas yra skiriamas gamintojų asmeniniams poreikiams tenkinti. Dar K. Marksas „Gotos programos kritikoje“ yra nurodęs, jog tam, kad socialistinė visuomenė galėtų normaliai funkcionuoti ir vystytis iš visuminio visuomeninio produkto reikia išskaityti:

„*Pirma*: tai, kas reikalinga padengti sunaudotoms gamybos priemonėms.

„*Antra*: papildomą dalį gamybai išplėsti.

„*Trečia*: atsargos arba draudimo fondą nelaimingų atsitikimų, gaivai-
tinių nelaimių atvejui ir t. t.

Sie atskaitymai... — nurodė toliau K. Marksas,— yra ekonominis būtinumas, ir jų dydis turi būti nustatomas pagal esamas priemones ir jėgas“⁴. Tačiau K. Marksas nurodo, kad tai tik pirmoji išskaitymų dalis. Prieš išdalijant likusį visuomeninį produktą gamintojų asmeniniams poreikiams tenkinti, visuomenė dar turi išskirti tam tikrą jo dalį valstybės valdymo išlaidoms padengti, socialiniams-kultūriniais fondams sudaryti, nedarbingiems visuomenės nariams išlaikyti ir pan. Dalis šių išlaidų vienu ar kitu keliu eis asmeniniams gamintojų poreikiams tenkinti ir prisidės prie jų darbo jėgos reproduktivumo (pavyzdžiui, išlaidos švietimui, sveikatos apsaugai, kultūriniais reikalams, nusenusių ir nedarbingų socialistinės visuomenės narių pensijų išmokėjimui ir pan.), o kita jų dalis į gamintojų asmeninio vartojimo fondą nepateks.

Po visų šių išskaitymų likusį produktą galima panaudoti gamintojų asmeniniams poreikiams tenkinti.

Ikisocialistinėse formacijose, paremtose išnaudojimu, gamintojo vartojimas — tai, pirmiausia, jo darbo jėgos kaip išnaudojimo objekto reprodukcija. Socialistinėje visuomenėje vartojimas taip pat turi užtikrinti darbo jėgos reprodukciją, bet šiam procesui vykti čia sudaromos visai naujos sąlygos. Socialistinė reprodukcija, pirmiausia, pašalina darbo jėgos reprodukcijos antagonistinius pagrindus: socializme darbo jėga nėra prekė ir išnaudojimo objektas. Jos reprodukcija vyksta, patenkinant augančius visos visuomenės materialinius ir kultūrinius poreikius tokiu laipsniu, kad užtikrinti visapusišką visuomenės narių asmenybės tobulėjimą, kiek tai leidžia esamas gamybinių jėgų išsivystymo lygis. Socialistinė visuomenė, organizuodama planingą darbo jėgos reprodukciją, ir vadovaujasi aukščiau minėta socialistiniam gamybos būdai vidiniai būdinga sąlyga. Todėl produktas, būtinas darbo jėgos reprodukcijai vykdyti socializme, iš pagrindų skiriasi nuo analoginio produkto visose kitose socialinėse-ekonominėse formacijose.

Toliau. Socialistinėje visuomenėje gamintojo asmeninių poreikių patenkinimas negali būti suvestas tik į darbo jėgos reproduktivumą. Atvirkščiai, darbo jėgos reprodukcija socializme — tik dalis gamintojo vartojimo: čia gamintojo veiklos sfera negali būti apribota tikta gamybos poreikiais, nes socialistinėje visuomenėje gamyba tarnauja dirbančiajam, o ne

³ Dirbantieji materialinės gamybos sferoje toliau bus vadinami *gamintojais*.

⁴ K. Marksas, Gotos programos kritika, V., 1948, p. 12.

dirbantysis gamybai. Socializmas, panaikindamas parazitinį išnaudotojiškų klasių vartojimą, iš pagrindų pakeičia ir gamintojo vartojimą, įtraukdamas į jį ne tik gamybos poreikius, t. y. darbo jėgos reprodukavimą tik gamybai, bet ir visapusišką fizinių bei dvasinių galimybių išvystymą ir jų panaudojimą ne tik gamybiniame darbe, bet ir moksle, mene, sporte ir pan.

Be to, socialistinėje visuomenėje darbo jėgos reprodukcija vykdoma ne gaivališkai, o planingai, apskaičiuojant visuomenės poreikius kvalifikuotiems kadrams ir vykdant sistemingą jų paruošimą valstybiniais pagrindais, t. y. visos visuomenės lėšomis. Socialistinė visuomenė sudaro visas sąlygas darbuotojo sistemingam reikiamo lygio kvalifikacijos įgijimui pradinio paruošimo laikotarpiu bei, reikalui esant, jos tobulinimui darbinės veiklos metu. Ir, kas ypač svarbu, socialistinėje visuomenėje užtikrinamas visos visuomenės laisvos darbo jėgos panaudojimas visuomenei naudingame darbe ir sistemingas jos augimas išplėstinės kvalifikuotų kadry reprodukcijos keliu.

Taigi socialistinėje visuomenėje darbo jėgos reprodukavimas apima ne tik fizinį darbo jėgos atstatymą, bet ir dirbančiųjų dvasinių sugebėjimų išvystymą bei panaudojimą tiek gamyboje, tiek visuomeninėje veikloje. Toji visuminio visuomeninio produkto dalis, kuri skiriama minėtiems poreikiams tenkinti sudaro būtinąjį produktą.

K. Marksas, kalbėdamas apie visuomeninę gamybą, nurodė: „Jeigu yra duota kurios nors rūšies visuomeninė gamyba... tai visada galima atskirti tą darbo dalį, kurios produktas įeina į betarpišką individualinį gamintojų ir jų išlaikytinių (Angehörige) vartojimą, ir... kitą darbo dalį, kuri visada yra pridedamasis darbas ir kurios produktas visada yra skirtas bendriems visuomenės poreikiams patenkinti, kad ir kaip būtų skirstomas šis pridedamasis produktas ir kad ir kas funkcionuotų kaip šių visuomeninių poreikių atstovas“⁵. Taigi K. Marksas nurodė, kad, nagrinėjant bet kurio išsivystymo lygio visuomeninę gamybą, jos darbe galima išskirti dvi savo esme skirtingas dalis. Tuo pačiu ir gamintojo darbo dienos metu sunaudotas darbas ir juo sukurtas produktas suskils į dvi skirtingas dalis.

Vienos darbo dienos dalies metu sukurtas produktas — vertė — bus suvartojamas pačių gamintojų ir jų šeimos narių pragyvenimui. Tai yra būtina, nes, priešingu atveju, nevyktų darbo jėgos reprodukcija ir ji, suprantama, negalėtų toliau funkcionuoti, t. y. gaminti materialines vertybes. O darbo jėgos atgaminimą ir sudaro paties individo atgaminimas, jo gyvenimo palaikymas, nes darbo jėga gali egzistuoti tikrai kaip gyvo individo sugebėjimas dirbti. O savo gyvenimui palaikyti individas — gamintojas — turi gauti tam tikrą pragyvenimo reikmenų sumą.

Vadinasi, visų pirma į būtinąjį produktą turi įeiti toks pragyvenimo reikmenų kiekis, kad jis išsaugotų gamintojo sugebėjimą dirbti: dirbantysis turi kompensuoti darbo procese sunaudotą raumenų, nervų, smegenų ir t. t. energiją tokiu laipsniu, kad sekančią dieną vėl galėtų atlikti tą patį gamybinį procesą normalios sveikatos būklės sąlygomis. Taigi pragyvenimo reikmenų suma turi būti tokio dydžio, kad gamintojas galėtų gyventi normaliose gyvenimo sąlygose. Dėl to gamintojas turi turėti galimybę tenkinti ir natūralinius poreikius, būtent, maistui, drabužiams, kurui ir pan.

Savo ruožtu, natūraliniai poreikiai yra skirtingi ir priklauso nuo šalyje esamų gamtinių bei klimatinių sąlygų. Suprantama, kad šalyje, esančioje palankesnėse gamtinėse bei klimatinėse sąlygose, darbo jėgos repro-

⁵ K. Marksas, Kapitalas, t. III, V., 1959, p. 796.

dukavimas reikalaus mažiau kaštų ir tuo pačiu būtinasis produktas, reikalingas betarpiškai gamintojui suvartoti, bus mažesnis.

Be to, materialinių poreikių dydis, įvairumas, patenkinimo būdas ir laipsnis yra istoriniai produktai ir priklauso nuo šalies kultūrinio išsivystymo lygio, įpročių ir pan. Jis, esant normalioms reprodukcijos sąlygoms, turi atitikti tradicinį gyvenimo lygį. Gamintojų poreikiai, augant gamybinėms jėgoms, taip pat auga, plečiasi. „... Reikmių padidėjimo dėsnis,— rašė V. Leninas,— galingai pasireiškė Europos istorijoje,— palyginkime, pavyzdžiui, XVIII a. pabaigos ir XIX a. pabaigos prancūzų proletarą arba 1840-ųjų metų anglų darbininką ir dabartinį“⁶.

Atsižvelgiant į gamybinių jėgų išsivystymo lygį, žmogaus darbo jėgai, gamintojui, norint valdyti gamybos priemones, reikalingas specialus pasiruošimas, įgūdžiai, nežiūrint kokioje gamybos šakoje ji funkcionuotų. Reiškia, gamybai vykdyti yra reikalingi apmokyti, turintieji kvalifikacijas gamintojai. Gamintojo išsimokslinimui reikalingi kaštai taip pat įeis į būtinąjį produktą.

Reiškia, per vieną darbo laiko dalį gamintojas kuria būtinąjį produktą, į kurį įeina visi čia mūsų išnagrinėti elementai ir kuriais dirbantysis vienu ar kitu keliu turi naudotis, nes, priešingu atveju, nebus sudarytos normalios sąlygos darbo jėgos reprodukcijai vykti. Per kitą darbo laiko dalį kuriamas produktas, skirtas bendriems visuomenės poreikiams tenkinti,— pridedamasis produktas.

Taigi visose ekonominėse formacijose naujai sukurtas produktas yra skirstomas į būtinąjį ir pridedamąjį produktą. Be abejo, tai liečia ir socialistinę visuomenę.

Tačiau, kaip minėjome, tarybinių ekonomistų tarpe iki šiol nėra vieningos nuomonės dėl naujai sukurto produkto suskirstymo į būtinąjį ir pridedamąjį, o taip pat dėl būtinąjo ir pridedamojo produkto turinio, formų ir paskirties. Pasistengsime išskirti pagrindines kryptis, koncepcijas, kurias iškelia ir kurių laikosi tarybiniai ekonomistai savo pažiūrose šiuo klausimu.

Dalis ekonomistų, remdamiesi tuo, kad socialistinės visuomenės nariams visas sukurtas produktas yra būtinas, daro išvadą, kad socializme išvis neegzistuoja pridedamojo produkto kategorija, kad ji būdinga tik išnaudotojiškiems gamybos būdams⁷. Tačiau reikia pabrėžti, kad šios pažiūros šalininkų yra nedaug.

Dauguma tarybinių ekonomistų yra tos nuomonės, kad ir socializme naujai sukurtas produktas dalijamas į dvi dalis. Bet, analizuodami abiejų produkto dalių esmę ir pasireiškimo formas, šie ekonomistai laikosi skirtingų pažiūrų. Pavyzdžiui, tarybinėje ekonominėje literatūroje sutinkame nemažą pasisakymų, teiginių, kad paskirstymas pagal darbą yra vienintelė būtinąjo produkto forma. Šiuo atveju būtinasis produktas sutapatinamas su darbo užmokesčiu⁸. Visas kitas dirbančiojo gaunamas pajamas (pvz., pajamas iš visuomeninių vartojimo fondų) šios koncepcijos šalininkai priskiria pridedamajam produktui. Toks šių pajamų įjungimas į pridedamąjį produktą motyvuojamas tuo, jog jos gamintojui atitenka netie-

⁶ V. I. Leninas, Raštai, t. I, p. 87—88.

⁷ Зг. А. Викентьев, К вопросу о необходимом и прибавочном продукте при социализме. — «Вопросы экономики», 1960, № 10, стр. 146—151.

⁸ Зг. Политinė ekonomija, Vadovėlis. V., 1960, p. 449—450; P. Nikitinas, Politinė ekonomijos pagrindai, populiarus vadovėlis, trečias papildytas leidimas, V., 1963, p. 225—226; Коммунистический способ производства, учебно-методическое пособие по политической экономии для студентов вузов, М., 1964, стр. 53; Курс лекций по политической экономии, книга вторая, государственное изд-во «Высшая школа», М., 1963, стр. 182—183; Политическая экономия социализма, государственное изд-во «Высшая школа», М., 1960, стр. 262; В. Ф. Мейер, Заработная плата в период перехода к коммунизму. М., 1963, стр. 48 ir visą eilę kitų leidinių.

siogiai, t. y. perskirstant nacionalines pajamas. Nors pastaruoju metu daugelis ekonomistų atsisako šios koncepcijos, teigdami, kad būtinojo produkto apimtis yra didesnė už darbo užmokesčio fondą, tačiau beveik visi socializmo politinės ekonomijos vadovėlių autoriai laikosi aukščiau išdėstytos pažiūros.

Dauguma tarybinių ekonomistų yra tos nuomonės, kad būtinasis produktas yra didesnis už gamintojų gaunamą darbo užmokestį. Jis apima visas pajamas ir patarnavimus, kuriais gamintojai naudojami nemokamai arba lengvatinėmis sąlygomis⁹.

Nėra vieningos nuomonės ir dėl patarnavimo sferos darbuotojų gaunamo atlyginimo prigimties, dėl nedarbingų bei nusenusių socialistinės visuomenės narių išlaikymo šaltinio bei kitais klausimais, liečiančiais būtinąjį ir pridedamąjį produktą¹⁰.

Mūsų nuomone, kaip pabrėžia ir kiti tarybiniai ekonomistai, būtinojo produkto skiriamuoju bruožu negalima laikyti nei jo paskirstymo (pagal darbą ar ne), nei vartojimo formos (individualus ar kolektyvinis). Skiriamuoju bruožu čia reikėtų laikyti šios visuomeninio produkto dalies *panaudojimo pobūdį*. Socialistinėje visuomenėje *asmeniniams* dirbančiojo ir jo šeimos narių poreikiams tenkinti (individualiai ir kolektyviai) gaunamas produktas, užtikrinantis visapusišką jų fizinių ir dvasinių galimybių išvystymą ir panaudojimą, yra *būtinasis produktas*.

Gamintojai bei jų šeimų nariai, be darbo užmokesčio, apmokėjimo už darbą ir pajamų iš individualinių sklypų, gauna pajamas ir pensijų, pašalpų bei kitų piniginių išmokėjimų forma. Taip pat jie nemokami arba lengvatinėmis sąlygomis naudojami švietimu, medicinine pagalba, visuomenė teikia šeimoms pagalbą vaikų auklėjime ir pan. Visa tai, be abejo, praplečia jų asmeninio vartojimo ribas. Be to, gamintojų ir jų šeimų narių asmeninių poreikių tenkinimui yra reikalingi tam tikrų asmenų grupių patarnavimai, kurių, vykstant gilesniam visuomeniniam darbo pasidalijimui, vis daugėja. Pastarųjų vartojimui tenkančios materialinės gėrybės betarpiškam gamintojų vartojimui nepatenka, bet jos jiems yra būtinos taip pat, kaip ir jų pačių poreikiams tenkinti suvartotos gėrybės.

Matome, kad socialistinėje visuomenėje būtinojo produkto ribos, palyginus su būtinuoju produktu išnaudotojiškuose gamybos būduose, iš pagrindų skiriasi, nes, kaip rašė K. Marksas, būtinąjį produktą socialistinėje visuomenėje, atpalaidavus jį nuo kapitalistinių apribojimų, galima išplėsti „iki tos vartojimo apimties, kurią, iš vienos pusės, leidžia esantis visuomenės gamybinis pajėgumas... ir kurios, iš antros pusės, reikalauja pilnutinis individualybės išsivystymas“¹¹.

Vadinasi, socialistiniai gamybiniai santykiai išplečia būtinojo produkto ribas ir, palyginus su kapitalizmu, šalia išlaidų, būtinų darbo jėgos reproduktivumui, įtraukia ir išlaidas pilnam bei visapusiškam individualybės išsivystymui.

Kaip matėme, socialistinėje visuomenėje ne visas sukurtas produktas eina gamintojų asmeniniams poreikiams tenkinti. Gana žymi jo dalis į ga-

⁹ Žr. P. Г. Карагедов, Прибыль в системе экономических категорий социализма, М., 1964, стр. 44; А. Г. Куликов, О теоретических схемах и эксперименте в области экономики, Вопросы политической экономии социализма, 1961, стр. 262; J. Miškinis, Visuomeninių vartojimo fondų ekonominė prigimtis ir jų paskirstymas.— Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Ekonomika, t. IV, 3 sąs., p. 12.

¹⁰ Žr. А. И. Анчишкин, Налог с оборота — конкретная форма прибавочного продукта социалистического производства, Государственное изд-во «Высшая школа», М., 1962, стр. 69; Политическая экономия социализма, курс лекций, изд-во Московского университета, 1963, стр. 164; С. Г. Струмили, Проблемы социализма и коммунизма в СССР, М., 1961, стр. 163—169.

¹¹ К. Marksas, Капитал, т. III, V., 1959, p. 795.

mintojų asmeninio vartojimo (individualaus ir kolektyvinio) sferą nepatenka. Ši produkto dalis eina gamybai plėsti, atsargų arba draudimo fondams sudaryti, valstybės valdymo išlaidoms padengti, šalies gynybai užtikrinti ir pan. Produktas, naudojamas šiems bendriems visuomenės poreikiams tenkinti, yra *pridedamasis produktas*¹².

Produktas, skirtas bendriems visuomenės poreikiams tenkinti, t. y. pridedamasis produktas, pasireiškia kaip perviršis virš būtinojo produkto, skirto asmeniniams gamintojų poreikiams tenkinti (individualiai ir kolektyviai). Nežiūrint į tai, kiekvienas socialistinės visuomenės gamintojas yra suinteresuotas jo gamyba taip pat, kaip ir būtinojo produkto gamyba, nes ir pridedamasis produktas viena arba kita forma ir vienu arba kitu keliu tenkina tuos ar kitus gamintojo poreikius. Šia prasme visas sukurtas produktas — būtinas ir pridedamasis — socialistinės visuomenės nariams yra būtinas.

Socialistinėje visuomenėje ir gamintojo darbo laikas skyla į būtinąjį ir pridedamąjį darbo laiką. Per būtinąjį darbo laiką gamintojas kuria produktą, einantį jo paties ir šeimos asmeniniams poreikiams tenkinti, t. y. būtinąjį produktą, o per pridedamąjį darbo laiką — pridedamąjį produktą, t. y. produktą, einantį bendriems visuomenės poreikiams tenkinti. Socializme nėra antagonizmo tarp būtinojo ir pridedamojo darbo laiko, nes gamintojui yra reikalingos abi darbo laiko dalys.

Pirmojoje komunistinės visuomenės išsivystymo fazėje — socializme — gamybinių jėgų išsivystymas dar nėra tiek aukštas, kad jis leistų sumažinti darbo laiką — ir būtinąjį, ir pridedamąjį — tokiu mastu, kad dirbančiojo laisvas laikas užtikrintų visapusišką jo fizinių ir dvasinių galimybių išvystymą. Tačiau jau ir dabar, socializme, augantis darbo našumas leidžia trumpinti darbo dieną, t. y. būtinąjį ir pridedamąjį darbo laiką, tuo pačiu augant būtinojo ir pridedamojo produkto masei, pagamintai per sutrumpintą darbo dieną. Taigi, vystantis socialistinės visuomenės gamybinėms jėgoms, vyks laisvo laiko ilgėjimas būtinojo ir pridedamojo darbo laiko trumpėjimo sąskaita ir tuo pačiu bus sudaromos vis geresnės sąlygos tolesniam individualybės tobulėjimui.

Dabar plačiau panagrinėkime tarybinių ekonomistų pažiūras būtinojo ir pridedamojo produkto atžvilgiu. Kaip jau buvo minėta, tarybinis ekonomistas A. Vikentjevas specifiniu pridedamojo produkto bruožu laiko jo atskyrimą nuo gamintojo ir pasisavinimą išnaudotojiškos klasės naudai. Kadangi socializme išnaudotojų nėra, tai čia, A. Vikentjevo požiūriu, teiginys apie pridedamojo produkto egzistavimą yra „principiniai neteisingas teoriškai, o tuo pačiu ir politiškai“.

Tačiau, mūsų nuomone, išnaudotojų klasės nebuvimas socializme neduoda jokie pagrindo paneigti pridedamojo produkto egzistavimą. Tuo labiau, kad ir pats autorius laiko objektyvia būtinybe „kiekvienoje visuomenėje, tame tarpe ir socialistinėje, iš sukurto visuminio produkto išskirti tam tikrą perteklių virš einamojo vartojimo“, be kurio nebūtų galima vykdyti išplėstinę reprodukciją¹³. Šiame teiginyje esama tam tikro prieštaravimo, nes faktiškai pripažįstamas pridedamojo produkto egzistavimo būtinumas ir socializme: juk „tam tikras perteklius virš einamojo vartojimo“ ir bus produktas, skirtas gamybai plėsti, draudimo fondams sudaryti ir pan. — t. y. pridedamasis produktas. Taigi čia reikėtų kalbėti ne apie pridedamojo produkto neegzistavimą, o apie nebuvimą sąlygų an-

¹² Produkto bendriems visuomenės poreikiams tenkinti negalima sutapatinti su produktu, gaunamu gamintojų kolektyviam asmeniniam vartojimui. Produktas, gaminamas bendriems visuomenės narių poreikiams tenkinti, į *asmeninį* vartojimą nepatenka.

¹³ A. Викентьев, К вопросу о необходимом и прибавочном продукте при социализме. — «Вопросы экономики», 1960, № 10, стр. 151.

tagonistinėms klasėms susidaryti ir, tuo pačiu, apie negalimumą pridedamąjį produktą pasisavinti išnaudotojiškai klasei.

A. Vikentjevas, paneigdamas nacionalinių pajamų dalijimą į būtinąjį ir pridedamąjį produktą, pripažįsta jų paskirstymą tik į vartojimo ir kaupimo fondus. Bet vartojimo fondas ir kaupimo fondas parodo tik santykį tarp vartojimui skirtos nacionalinių pajamų dalies ir tos jų dalies, kuri skirta kaupimui. Vartojimo fondas apima visų visuomenės narių vartojimui skirtų nacionalinių pajamų dalį, neišskiriant ir negamybinės sferos darbuotojų vartojimo. Reiškia, į jį įeina ne tik būtinas, bet ir dalis pridedamojo produkto. Nesutampa ir kaupimo fondas su pridedamuoju produktu, nes pridedamojo produkto dalis yra panaudojama ne tik kaupimui, bet ir valdymo išlaidoms padengti, šalies gynybai užtikrinti bei kai kurioms kitoms negamybinės sferos išlaidoms padengti. Be to, negamybiniam kaupimui yra naudojamas ir būtinas produktas, t. y. toji dalis, kuri skiriama mokyklų, ligoninių, vaikų įstaigų ir pan. statybai. Taigi nacionalinių pajamų paskirstymas tik į vartojimo ir kaupimo fondus neatspindi įvairių naujai sukurto produkto dalių realaus judėjimo ir panaudojimo.

Gamybinės ir negamybinės sferos išskyrimas ir apskaičiavimas turi svarbią ekonominę reikšmę, nes gamybinis darbas sudaro visos visuomenės materialinį egzistavimo pagrindą. Šių sferų išskyrimas leidžia ne tik nustatyti reikalingas proporcijas tarp jų, bet ir planuoti nacionalinių pajamų gamybą bei paskirstymą.

A. Vikentjevas, neigdamas pridedamojo produkto egzistavimą socializme, ypatingai pabrėžia K. Markso teiginį, kad „gamybos kapitalistinės formos pašalinimas leidžia apriboti darbo dieną būtinuoju darbu“. Bet juk K. Marksas čia pat daro išlygą, kad „tektų prie būtinojo darbo priskirti dalį dabartinio pridedamojo darbo, būtent tą darbą, kuris reikalingas visuomeniniam atsargos fondui ir kaupimo fondui sudaryti“¹⁴. K. Marksas, aiškindamas pridedamojo darbo išnykimą socializme, kalbėjo ne apie materialinį pridedamojo produkto pagrindą, o apie buržuazinę jo pasireiškimo formą, t. y. pridedamąją vertę. K. Marksas aiškiai nurodė, kad „pridedamasis darbas apamai, kaip darbas virš tam tikrų poreikių mato, visada turi egzistuoti“¹⁵. Reiškia, K. Marksas matė, kad visuose gamybos būduose atskiros kuriamo produkto dalys visuomeninėje reprodukcijoje atlieka savitą vaidmenį. Dalis produkto atitenka asmeniniam gamintojų ir jų išlaikytinių vartojimui ir funkcionuoja kaip būtinas produktas. Kita jo dalis eina bendroms visuomenės reikmėms tenkinti — ši dalis į asmeninį gamintojų vartojimą nepatenka ir funkcionuoja kaip pridedamasis produktas.

Priedamojo produkto neigimas socializme — ne naujas reiškinys. Apie tai kalbėjo dar smulkiaburžuaziniai teoretikai Lasalis, Prudonas ir kt. Pavyzdžiui, Lasalis buvo tos nuomonės, kad socializme kiekvienas dirbantysis gaus „pilnas darbo pajamas“, t. y. visas darbas ir produktas socializme bus būtinas. Tame jis ir matė socializmo pranašumą prieš kapitalizmą. Kaip žinome, Lasalio „pilnos darbo pajamos“ K. Markso buvo griežtai sukritikuotos¹⁶.

Socialistinės visuomenės gamintojas negali apsiriboti tik būtinojo produkto gamyba, produkto, kurį jis pats tiesiogiai ar netiesiogiai suvartoja, nes, priešingu atveju, nebus patenkintos visuomenės — vadinasi, ir jo paties — bendros reikmės. Kiekvienas gamintojas yra suinteresuotas, pavyzdžiui, gamybos plėtimu, atsargų fondų sudarymu, gynyba (esant kapitalistiniam pasauliui) ir pan., nes tai užtikrina jo poreikių patenki-

¹⁴ K. Marksas, Kapitalas, t. I., V., 1957, p. 470.

¹⁵ K. Marksas, Kapitalas, t. III, V., 1959, p. 744.

¹⁶ Žr. K. Marksas, Gotos programos kritika, V., 1948, p. 11—13.

nimo augimą ateityje, užtikrina normalų viso visuomenės organizmo funkcionavimą. Taigi pridedamasis produktas socialistinėje visuomenėje pasireiškia kaip iš visuomeninio produkto — tuo pačiu iš kiekvieno gamintojo — išskaitytoji dalis, liekanti visuomeninėje nuosavybėje ir einanti bendriems visuomenės — reiškia, ir kiekvieno gamintojo — poreikiams tenkinti.

Matome, kad pridedamasis produktas socialistinėje visuomenėje iš pagrindų skiriasi nuo pridedamojo produkto išnaudotojiškuose gamybos būduose. Bendra tarp jų lieka tik tiek, kad ir socializme gamintojas kuria didesnį produktą už tą, kuris eina jo asmeniniam vartojimui. Socialistiniai gamybiniai santykiai, panaikinę privatinę gamybos priemonių nuosavybę, pakeičia ir pridedamojo produkto, kaip išnaudotojiškų santykių reiškęjo, esmę. Pridedamasis produktas tampa vis pilnesnio socialistinės visuomenės narių materialinių ir kultūrinių poreikių tenkinimo sąlyga.

Kaip buvo kalbėta aukščiau, eilė tarybinių ekonomistų laikosi tos nuomonės, kad paskirstymas pagal darbą yra vienintelė būtinojo produkto paskirstymo forma. Pajamas iš visuomeninių vartojimo fondų minėtieji ekonomistai priskiria pridedamajam produktui.

Ši pažiūra ypač įsitvirtino po 1931 metais birželio mėn. įvykusio ūkinių darbuotojų pasitarimo, kur J. Stalinas kalbėjo apie būtinumą likviduoti lygiavą darbo užmokesčio srityje ir pakelti darbuotojų materialinį suinteresuotumą. Tuojau po minėto pasitarimo pasigirdo balsų, kad ir visuomeninius vartojimo fondus reikia skirstyti pagal darbą. Pažymėtina, kad „Ekonominėse socializmo TSR Sąjungoje problemose“ J. Stalinas, kalbėdamas apie sąlygų parengimą pereiti į komunizmą, visai nekalba apie visuomeninius vartojimo fondus, jų reikšmę komunistinės visuomenės statyboje. Čia minimas tik būtinumas mažiausia du kartus pakelti realų darbo užmokestį. Visų šių sąlygų poveikyje ir susidarė teoriškai neišnagrinėtas ir nepagrįstas teiginys, kad pajamos ir patarnavimai, gaunami iš visuomeninių vartojimo fondų, sudaro pridedamąjį produktą.

Mūsų nuomone, visos pajamos ir patarnavimai, gaunami gamintojo ir jo šeimos narių asmeniniams poreikiams tenkinti, sudaro būtinąjį produktą. Juk paskirstymo forma, t. y. ar pajamos ir patarnavimai gaunami darbo užmokesčio, ar visuomeninių vartojimo fondų sąskaita, jų esmės nepakeičia, nes jos vis tiek eina asmeniniam gamintojo vartojimui. Visuomeninių vartojimo fondų formoje pasireiškia labiausiai racionalus tos būtinojo produkto dalies panaudojimas, kuri skirta socialiniams-kultūriniams gamintojų poreikiams tenkinti.

Be to, tariant, kad pajamos iš visuomeninių vartojimo fondų yra pridedamasis produktas, tektų sutikti, kad, žengiant į komunistinę visuomenę, gamintojo gaunamas pridedamasis produktas smarkiai augs, o būtinas produktas santykinai mažės, nes TSKP Programoje yra pabrėžta, kad pajamos iš visuomeninių vartojimo fondų dvidešimtmečio pabaigoje sudarys apie pusę gyventojų realiųjų pajamų¹⁷.

Gamintojų poreikių, tenkinamų iš individualinių ir visuomeninių vartojimo fondų, įvairumas nulemia tik šių būtinojo produkto dalių panaudojimo įvairumą. Individualinis vartojimo fondas gamintojui daugiausia atitenka pajamų už darbą forma. Jos sunaudojamos vartojimo reikmenų ir patarnavimų įsigijimui. Visuomeninių vartojimo fondų naudojimas yra sudėtingesnis. Jis apima individualinį vartojimą (pašalpos, stipendijos, pensijos) ir bendrą vartojimą, vykstantį daugiausia patarnavimo sferoje. Žymią šių išlaidų dalį sudaro patarnavimo sferos darbuotojų (mokytojų, gydytojų, auklėtojų ir pan.) darbo užmokestis. Mūsų nuomone, ir ši pro-

¹⁷ Zr. „TSKP XXII suvažiavimo medžiaga“, V., 1962, p. 343.

dukto dalis yra padengiama iš būtinojo produkto, nes, kaip aukščiau kalbėjome, būtinas produktas turi užtikrinti visapusišką individualybės išsivystymą, kurio negalima pasiekti, patenkinant tik materialinius ir paliekant nuošalyje dvasinius, kultūrinius individo poreikius. Tačiau įvairios gyventojų socialinio-kultūrinio aptarnavimo rūšys egzistuoja kaip visuomeninio darbo savarankiškos ir negamybinės šakos. Todėl visą eilę savo dvasinių poreikių gamintojai gali patenkinti, tiktai naudodamiesi šių negamybinių šakų darbuotojų paslaugomis. Apmokėjimas už šias paslaugas gamintojams visai nesiskiria nuo apmokėjimo už materialines gėrybes. K. Marksas rašė: „Jeigu aš perku mokytojo paslaugas... tai apmokymo kaštai, panašiai kaip ir pragyvenimo kaštai, įeina į mano darbo jėgos atgaminimo kaštus“¹⁸. Arba: „Gydytojo ir mokytojo darbas nesukuria tiesioginio fondo, iš kurio jie apmokami, nors jų darbas įeina į gamybos kaštus to fondo, kuris aplanai kuria visas vertes, reiškia, į darbo jėgos atgaminimo kaštus“¹⁹.

Reiškia, išlaidos socialinėms-kultūrinėms priemonėms, būdamos gamintojų būtinojo produkto dalimi, turi padengti ir socialinės-kultūrinės sferos darbuotojų — švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros ir pan.— vartojimą, nes jų darbas visuomeninio darbo pasidalijimo sistemoje socialistinei visuomenei yra būtinas ir naudingas.

Visuomeniniais vartojimo fondais naudojasi ir negamybinių šakų dirbantieji (pavyzdžiui, valstybinio aparato, teismo darbuotojai ir pan.), t. y. tie darbuotojai, kurie išlaikomi iš pridedamojo produkto. Ir visuomeninių vartojimo fondų dalis, tenkanti šių darbuotojų grupių poreikiams tenkinti, yra sudaryta iš pridedamojo produkto.

Kaip jau buvo mūsų pažymėta, dauguma tarybinių ekonomistų kelia klausimą apie tai, kokio pobūdžio papildomas pajamas (šalia darbo užmokesčio) reikėtų priskirti būtinajam ir kokias — pridedamajam produktui. Pavyzdžiui, ekonominėje literatūroje nėra vieningos nuomonės dėl nedarbingų bei nusenusiųjų socialistinės visuomenės narių išlaikymo šaltinių. Kai kurie tarybiniai ekonomistai nedarbingųjų ir nusenusiųjų išlaikymo kaštų į būtinąjį produktą neįtraukia dėl tos priežasties, kad jų išlaikymas neįeina nei į gamintojų darbo jėgos reprodukcijos elementus, nei į visapusišką jų galimybių išvystymą²⁰. Su tokia nuomone ne visai galima sutikti. Ir štai kodėl. Juk nusenusieji žymia dalimi prisidėjo prie visuomeninio darbo našumo kėlimo ir visą savo sukauptą patyrimą perdavė dirbančiajai kartai. Ne atsitiktinai ir jiems išmokamų pensijų dydis priklauso nuo ankstesnio jų darbo. Be to, pensininkai paprastai yra dirbančiųjų šeimos nariai. Taigi, skirtingai nuo kitų gamybos būdų, kur nusenusiųjų ir nedarbingų visuomenės narių išlaikymas neįėjo į gamintojo darbo jėgos reprodukciją (vergovinėje santvarkoje neįėjo net šeimos išlaikymas), socializme, mūsų nuomone, į gamintojo darbo jėgos reprodukavimui skirtą būtinąjį produktą turėtų įeiti visos visuomenės išlaidos nuo darbo jėgos paruošimo iki pat jos mirties.

Trumpai panagrinėję naujai sukurto produkto turinį, jo esmę socialistinėje visuomenėje ir kai kurių tarybinių ekonomistų požiūrį į šios visuomeninio produkto dalies pasiskirstymą į būtinąjį ir pridedamąjį produktą, matome, kad, pirma, ir socialistinėje visuomenėje išlieka pridedamasis produktas, nors jo prigimtis iš pagrindų skiriasi nuo pridedamojo produkto antagonistinėse formacijose.

¹⁸ К. Маркс, Теория прибавочной стоимости, ч. I, 1955, стр. 390.

¹⁹ Ten pat, p. 137.

²⁰ Зг. М. П. Осадько, Необходимый и прибавочный продукт при социализме, М., 1962, стр. 8; Р. Г. Карагедов, Прибыль в системе экономических категорий социализма, М., 1964, стр. 47, схема I; Курс политической экономии, т. II, М., 1963, стр. 154.

Pridedamasis produktas socializme — tai ta naujai sukurto produkto dalis, kuri į gamintojų asmeninio vartojimo sferą nepatenka ir eina bendriems visuomenės poreikiams tenkinti, kaip antai, gamybai plėsti, atsargų arba draudimo fondams sudaryti, valstybės valdymo išlaidoms padengti, šalies gynybai užtikrinti ir pan. Nors pridedamasis produktas socializme pasireiškia kaip perviršis virš produkto, skirto asmeniniams dirbančiųjų poreikiams tenkinti, tačiau tai, priešingai išnaudotojiškiems gamybos būdams, nesukelia antagonistinio prieštaravimo, nes pridedamasis produktas aprūpina dirbančiųjų poreikių patenkinimo augimą ateityje, aprūpina normalų viso visuomenės organizmo funkcionavimą.

Antra, ir būtinasis produktas socialistinėje visuomenėje, palyginus su antagonistiniais gamybos būdais, iš pagrindų skiriasi. Jis išplečia savo ribas ir šalia išlaidų, būtinų darbo jėgos reprodukavimui, įtraukia ir išlaidas pilnam ir visapusiškam individualybės išsivystymui, kiek tai leidžia esamas visuomenės gamybinis pajėgumas. Taigi būtinasis produktas socializme — tai dirbančiojo ir jo šeimos narių asmeniniams poreikiams tenkinti gaunamas produktas, užtikrinantis jų fizinių ir dvasinių galimybių išvystymą ir panaudojimą. Vieni gamintojo ir jo šeimos narių poreikiai yra patenkinami, gaunant vartojimo reikmenis individualiam vartojimui, pavyzdžiui, maistas, rūbai ir pan., o kiti — kolektyviam vartojimui pavyzdžiui, mokyklos, ligoninės, vaikų darželiai ir t. t. Tai, kad vieni poreikiai yra tenkinami individualiai, o kiti — kolektyviai, nekeičia jų prigimties: ir vieni, ir kiti eina asmeniniam gamintojo vartojimui. Be to, gamintojui, be vartojimo reikmenų, yra reikalingi ir įvairūs patarnavimai, kurių skaičius, tobulėjant gamybai ir vykstant gilesniam visuomeninio darbo pasidalijimui, didėja. Socialinės — kultūrinės sferos darbuotojai, pavyzdžiui, mokytojai, gydytojai ir pan., savo darbu negamina vartojamųjų verčių, bet jų darbas yra būtinas, nes jie gamybinės sferos darbuotojams teikia paslaugas, t. y. tenkina jų poreikius. Prie būtinojo produkto tenka priskirti taip pat ir nedarbingų bei nusenusių visuomenės narių išlaikymą.

Būtinojo produkto skilimas į dvi dalis — į individualaus vartojimo ir visuomeninius vartojimo fondus — išplaukia iš socialistinių paskirstymo santykių ypatumo. F. Engelsas, nagrinėdamas socialistinę visuomenę, rašė, kad „paskirstymas, kiek jis yra vykdomas grynai ekonominiais sumetimais, bus reguliuojamas gamybos interesų, o gamybos vystymąsi labiausiai skatina toks paskirstymo būdas, kuris įgalina *visus* visuomenės narius kuo visapusiškiau vystyti, palaikyti ir reikšti savo sugebėjimus“²¹ Pirmojoje komunizmo fazėje gamybinės jėgos ir darbo našumas dar nėra pasiekę tokio aukšto išsivystymo lygio, kuris užtikrintų produktų gausumą, reikalingą paskirstymui pagal poreikius; be to, ir darbas dar nėra pasidaręs pirmuoju visų socialistinės visuomenės narių poreikiu, todėl tai reikalauja, kaip rašė V. Leninas, „iš visuomenės ir iš valstybės griežčiau- siai kontroliuoti darbo matą ir vartojimo matą“²². Taigi socializme įgyvendinamas paskirstymo pagal darbo kiekybę ir kokybę principas, kuris skatina visuomenės narių dalyvavimą gamyboje ir kontroliuoja jų darbo ir vartojimo matą. Paskirstymo pagal darbą mechanizmo pagalba gamintojas gauna pagrindinę būtinojo produkto dalį.

Socialistinio visuomeninio darbo pasidalijimo sistemoje dar išlieka žymus skirtumas atskirų gamintojų darbe, kas apsprendžia ir pagal darbo kiekybę ir kokybę gaunamos būtinojo produkto dalies, tuo pačiu ir gamintojo vartojimo, nevienodumą. Be to, nevienoda šeimyninė padėtis (pas

²¹ F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, V., 1958, p. 171.

²² V. I. Leninas, *Raštai*, t. 25, V., 1954, p. 443.

vieną daugiau išlaikytinių, pas kitą — mažiau ir pan.) dar labiau padidina tą skirtumą vartojime²³.

Nelygybė vartojime tam tikru laipsniu yra sumažinama, paskirstant dalį būtinojo produkto per visuomeninius vartojimo fondus. Visuomeninių vartojimo fondų paskirstymas vykdomas nemokamai ir tam tikru mastu atsižvelgiant į gamintojų poreikius. Pavyzdžiui, dalis šio fondo, sunaudojamo nemokamam mokymui ir nemokamam medicininiam aptarnavimui, yra skirstoma, visai neatsižvelgiant į visuomenei suteikto naudingo darbo kiekį. Vis dėlto dalis būtinojo produkto, skirstomo per visuomeninius vartojimo fondus (pavyzdžiui, išlaidos atostogų, nedarbingumo lapelių, pensijų, pašalpų apmokėjimui ir pan.), lieka paskirstymo pagal darbą principo įtakoje, nes minėti išmokėjimai vykdomi nors ir nemokamai, tačiau priklausomai nuo atlikto darbo.

Aplamai būtinojo produkto dalies paskirstymas per visuomeninius vartojimo fondus veda prie to, kad nelygybė, sąlygojama gamintojų darbo ir šeimyninės padėties nevienodumo, tarp atskirų gamintojų tam tikru laipsniu išsilygina²⁴. Todėl jau pirminėje komunizmo fazėje dalinai išsprendžiamas prieštaravimas tarp lygybės dirbančiųjų sujungimo su gamybos priemonėmis srityje ir nelygybės vartojimo srityje.

Istorija taip susiklostė, kad socializmas nugalėjo ne aukštai išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse, o šalyse, kur gamybinių jėgų ir darbo našumo išsivystymo lygis buvo, palyginti, žemas. Todėl pirmoje komunizmo stadijoje gamintojai negali pagaminti tiek produktų, kad pilnai būtų patenkinti visi socialistinės visuomenės narių poreikiai. Šiomis sąlygomis bendrų visuomenės reikmių tenkinimas, kaip vis pilnesnio asmeninių poreikių tenkinimo sąlyga ateityje, riboja visuomenės narių asmeninių poreikių tenkinimą esamuoju laikotarpiu. Tai reiškia, kad, kitoms sąlygoms esant lygioms, pridedamojo produkto dalies padidinimas atitinkamai sumažina būtinojo produkto dalį, ir atvirkščiai. Tai ir socializmo sąlygomis sukelia tam tikrą prieštaravimą tarp būtinojo ir pridedamojo produkto.

Kokiu gi santykiu reikia dalinti visuomeninį produktą į būtinąjį ir pridedamąjį? Būtinojo produkto dydis²⁵ iš vienos pusės priklauso nuo gamybinių jėgų išsivystymo lygio, o iš kitos pusės jis turi užtikrinti visapusišką individualybės išsivystymą. Taigi visuomeninio produkto paskirstyme ypač svarbu rasti teisingą santykį tarp gamybos ir vartojimo. Dar XV VKP(b) suvažiavimo direktyvose yra nurodyta, kad „santykiavimo tarp gamybos ir vartojimo srityje reikia turėti galvoje, kad negalima... vadovautis vienašališku *kaupimo interesu*... , arba vadovautis vienaša-

²³ Žr. K. Marksas, Gotos programos kritika, V., 1948, p. 14—16.

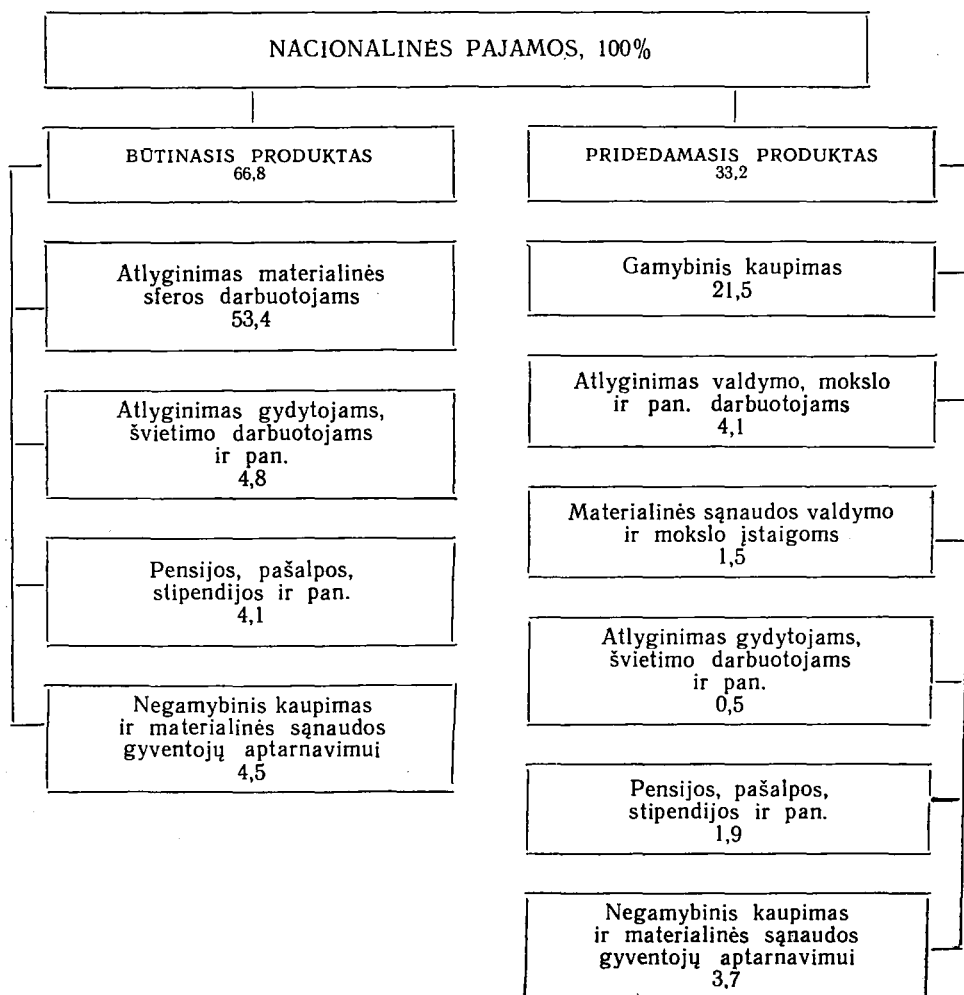
²⁴ Tarybinei liaudžiai žengiant į komunistinę visuomenę, minėta nelygybė vis labiau mažės, nes būtinojo produkto dalis, paskirstoma per visuomeninius vartojimo fondus, augs sparčiau už būtinojo produkto dalį, paskirstomą pagal darbo kiekybę ir kokybę. 1980 m. Tarybų Sąjungoje realiosios pajamos, skaičiuojant vidutiniškai vienam gyventojui, padidės 3,5 karto, o visuomeniniai vartojimo fondai — 8 kartus (iki 255—265 mlrd. rub.). „Dvidešimtmečio pabaigoje.— sakoma TSKP Programoje,— visuomeninių vartojimo fondų suma sudarys maždaug pusę visos gyventojų realiųjų pajamų sumos“. (Žr. TSKP XXII suvažiavimo medžiaga, V., 1962, p. 343.)

²⁵ Socialistinis būtinojo produkto paskirstymo principas sąlygoja tai, kad ne visi gamintojai gauna vienodo dydžio produktą, t. y. individualus atskiro gamintojo gaunamas produktas nebus vienodas ir nukryps nuo visuomeninio būtinojo produkto dydžio žemyn arba aukštin. Susidarys žemutinė ir aukštesnė *individuali* būtinojo produkto riba. Žemutinė būtinojo produkto riba socializme negali būti žemesnė už gamintojo pragyvenimo minimumą, t. y. būtinasis produktas turi užtikrinti darbo jėgos reproduktivumą. Šios būtinojo produkto ribos tyrinėjimas ypač yra aktualus, nes pirmojoje komunistinės visuomenės išsivystymo pakopoje kurį laiką dar išlieka žemą darbo užmokestį gaunančios dirbančiųjų grupės. Aukštesnė būtinojo produkto riba socializme gali būti tik normalių, istoriškai susiklosčiusių gamintojų poreikių patenkinimas.

lišku *vartojimo interesu*. Atsižvelgiant ir į santykinį šių momentų prieštarumą ir į jų sąveiką bei neatskiriamumą, kai, be to, išsivystymo ilgesniam laikotarpiui požiūriu šie interesai, apamai imant, sutampa, reikia vadovautis optimaliu abiejų šių momentų suderinimu“²⁶.

Optimalus kaupimo ir vartojimo fondų derinimas užtikrina sistemingą gamybinių jėgų išsivystymo bei dirbančiųjų gyvenimo lygio augimą. Vystantis gamybinėms jėgoms, socialistinės visuomenės nariai galės vis pilniau tenkinti taip pat augančius savo poreikius. Darbo našumas pakils tiek, kad pridėdamasis produktas neberibos būtinojo produkto ir gamintojas galės pilnai patenkinti visus savo poreikius. Tačiau šiuo metu dėl nepakankamo gamybinių jėgų išsivystymo lygio tarp būtinojo ir pridėdamojo produkto, kaip matėme, iškyla tam tikri prieštaravimai. Todėl ypač svarbu yra apskaičiuoti naujai sukurto produkto skilimą į būtinąjį ir pridėdamąjį, kad būtų galima planuoti reikalingas proporcijas tarp jų.

Lietuvos TSR nacionalinių pajamų struktūra 1962 metais

²⁶ TSKP suvažiavimų, konferencijų ir CK plenumų rezoliucijose ir nutarimuose. II d., V., 1956, p. 431—432.

Siame straipsnyje pamėginome apskaičiuoti būtinojo ir pridedamojo produkto dydį ir jų savitarpio santykį 1962 metų Lietuvos TSR nacionalinėse pajamose bei parodyti šių abiejų produkto dalių panaudojimą (žr. schemą 36 puslapyje).

Socialistinėje visuomenėje, skirstant nacionalines pajamas, visų pirma susidaro materialinės sferos darbuotojų pajamos, kurias jie gauna darbo užmokesčio, apmokėjimo pagal darbą ir pajamų iš individualinių priesodybinių sklypų forma. Visų šių pajamų šaltinis yra būtinasis produktas. Jų lyginamasis svoris Lietuvos TSR 1962 metų nacionalinėse pajamose sudarė 53,4%²⁷.

Kaip minėjome, darbo jėgos reprodukcijai panaudojamos ne tik pajamos, gaunamos darbo užmokesčio bei apmokėjimo už darbą forma, bet ir pajamos iš visuomeninių vartojimo fondų.

Tam tikra visuomeninių vartojimo fondų dalis socialistinės visuomenės dirbančiajam arba jo šeimos nariams atitenka atskirais atvejais. Pavyzdžiui, sulaukęs atitinkamo amžiaus, dirbantysis gauna pensiją, jo vaikai, mokydamiesi aukštojoje arba specialiojoje vidurinėje mokykloje, gauna stipendiją, susirgęs dirbantysis gauna nedarbingumo pašalpą ir pan. Šių visuomeninių vartojimo fondų dalį dirbantysis gali panaudoti savo nuožiūra. Pensijų, pašalpų ir stipendijų sumos lyginamasis svoris 1962 m. Tarybų Lietuvos nacionalinėse pajamose sudarė 6,0%²⁸.

Kitą visuomeninių vartojimo fondų dalį dirbantysis ir jo šeimos nariai gauna betarpiškai bendro vartojimo procese. Čia priklauso nemokamas medicininis aptarnavimas, švietimas, vaikų išlaikymas vaikų įstaigose ir pan. Jų išlaikymui reikalingos išlaidos, kurių pagrindinę dalį sudaro šioje srityje dirbančiųjų darbo užmokestis. Nors gydytojo, mokytojo ir pan. darbas nesukuria vertės, bet jis sukuria realias gėrybes — patarnavimus, kurie, kaip ir gamybiniu darbu sukurtas produktas, yra savos rūšies vartojamosios vertės. Patarnavimų naudojimas — būtina darbo jėgos vertės reproduktivumo sąlyga, nes socialistinės visuomenės narių poreikius tenkina ne tik vartojimo reikmenys, bet ir patarnavimai. Šios grupės darbuotojų atlyginimų lyginamasis svoris respublikos 1962 m. nacionalinėse pajamose buvo 5,3%²⁹. Be to, šiose įstaigose, be darbuotojų darbo užmokesčio, žymi išlaidų dalis eina materialinėms sąnaudoms padengti, kaip antai, medikamentams, maistui, įvairiam inventoriui įsigyti ir pan.

Visuomeninių vartojimo fondų sudėtis būtinojo ir pridedamojo produkto atžvilgiu nėra vienoda, nes jais naudojasi ir negamybinių šakų dirbantieji (valstybės aparato, teismo darbuotojai ir pan.), t. y. tie darbuotojai, kurie yra išlaikomi iš pridedamojo produkto. Todėl ir visuomeninių vartojimo fondų dalis, tenkanti šių darbuotojų poreikiams tenkinti, yra sudaryta iš pridedamojo produkto, o visuomeninių vartojimo fondų dalis, einanti gamintojams ir juos aptarnaujančių negamybinės sferos darbuotojų naudojimui, — iš būtinojo produkto.

Pavyzdžiui, 1962 metais iš 6,0% respublikos nacionalinių pajamų sumos, panaudotos pensijų, pašalpų, stipendijų išmokėjimui ir pan. išlaidoms padengti, 4,1% šaltinis buvo būtinasis produktas, o 1,9% — pridėdamasis produktas³⁰.

²⁷ Apskaičiuota pagal: S. Ginaitė, L. Tykockis, Tarybų Lietuva šiandien, V., 1964; M. Belovas, Vartojimo fondas respublikos liaudies ūkyje.—„Liaudies ūkis“, 1963, Nr. 6, B. Dubasovas, L. Tykockis, Nacionalinių pajamų didėjimas ir liaudies ūkio struktūros kitimas.—„Liaudies ūkis“, 1964, Nr. 5.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Šios nacionalinių pajamų grupės sudėtis pagal būtinajį ir pridėjamąjį produktą apskaičiuota, remiantis Socialinio aprūpinimo ministerijos duomenimis bei socialine studentijos (aukštųjų ir spec. vidurinių mokyklų) sudėtimi.

Visuomeninių vartojimo fondų dalis, panaudota gydytojų, švietimo ir pan. darbuotojų atlyginimams išmokėti, taip pat skilo į būtinąjį ir pridedamąjį produktą. 4,8% šių išlaidų teko būtinajam, o 0,5% — pridedamajam produktui³¹.

Į būtinąjį produktą įeina ir ta kaupimo fondo dalis, kuri betarpiškai panaudojama gamintojų ir juos aptarnaujančiųjų negamybinės sferos darbuotojų poreikiams tenkinti. Kaupimo fondo sąskaita yra didinamos išlaidos negamybiniam pagrindiniam fondams plėsti, kaip antai, vykdoma gyvenamųjų namų, mokyklų, vaikų darželių, ligoninių, sanatorijų, poilsio namų ir pan. statyba. Šių išlaidų lyginamasis svoris nacionalinėse pajamose (kartu su materialinėmis sąnaudomis gyventojų aptarnavimui) sudarė 4,5%. Kita kaupimo fondo dalis, lygi 3,7%³² (taip pat kartu su materialinėmis sąnaudomis gyventojų aptarnavimui), buvo panaudota negamybinių šakų dirbančiųjų, išlaikomų iš pridedamojo produkto, poreikiams tenkinti.

Taigi viso būtinojo produkto lyginamasis svoris 1962 metų Lietuvos TSR nacionalinėse pajamose sudarė 66,8%.

Kitą nacionalinių pajamų dalį sudarė pridedamasis produktas. Jo lyginamasis svoris nacionalinėse pajamose buvo lygus 33,2%. Be aukščiau paminėtų išlaidų grupių, į šią nacionalinių pajamų dalį dar įėjo, pirma, atlyginimai valdymo, mokslo ir pan. darbuotojams. Jų lyginamasis svoris nacionalinėse pajamose sudarė 4,1%³³. Antra, gamybinis kaupimas ir, trečia, materialinės sąnaudos valdymo ir mokslo įstaigoms, kurių lyginamasis svoris nacionalinėse pajamose, atitinkamai, buvo lygus 21,5% ir 1,5%³⁴.

Taigi matome, kad Lietuvos TSR 1962 metų nacionalinių pajamų struktūroje būtinajam produktui teko 66,8%, o pridedamajam produktui — 33,2%.

Mes pamėginome apytikriai apskaičiuoti ir TSRS 1962 metų nacionalinių pajamų struktūrą pagal būtinąjį ir pridedamąjį produktą³⁵. Pagal šiuos apskaičiavimus 1962 m. TSRS nacionalinėse pajamose būtinajam produktui teko 58,9%, o pridedamajam produktui — 41,1%³⁶.

Kaip matome, TSRS 1962 m. nacionalinių pajamų struktūroje, palyginus su respublikos nacionalinių pajamų struktūra, didesnis lyginamasis svoris tenka pridedamajam produktui ir, atitinkamai, mažesnis — būtina-

³¹ Apskaičiuota, remiantis TSRS valdymo ir administracijos sistemoje dirbančių darbuotojų lyginamuoju svoriu (9—10%) bendrame darbininkų ir tarnautojų skaičiuje (žr. О государственном бюджете СССР на 1963 год и об исполнении государственного бюджета СССР за 1961 год, Госфиниздат, М., 1962, стр. 31).

³² Nacionalinių pajamų dalies skilimas į negamybinio ir gamybinio kaupimo fondus, negamybinio kaupimo bei materialinių sąnaudų skilimas į būtinąjį ir pridedamąjį produktą paskaičiuoti, remiantis TSRS nacionalinių pajamų struktūra (žr. Народное хозяйство СССР в 1962 году, Статистический ежегодник, М., 1963, стр. 483—484).

³³ Apskaičiuota pagal 27 išnašoje nurodytus šaltinius.

³⁴ Apskaičiuota, remiantis TSRS nacionalinių pajamų struktūra (žr. Народное хозяйство СССР в 1962 году, Статистический ежегодник, М., 1963, стр. 483—484).

³⁵ Apskaičiuota, remiantis 1962 m. TSRS nacionalinių pajamų struktūra, visuomeninių vartojimo fondų struktūra ir TSRS Valstybinio biudžeto struktūra (žr. Народное хозяйство СССР в 1962 году, Статистический ежегодник, М., 1963, стр. 481—487; 635—639).

³⁶ Mūsų apskaičiuotoje nacionalinių pajamų struktūroje, lyginant su TSRS ankstesnių metų Statistikos valdybos apskaičiuota nacionalinių pajamų struktūra, mažesnis lyginamasis svoris tenka pridedamajam produktui ir didesnis — būtinajam produktui (žr. Народное хозяйство СССР в 1960 году, Статистический ежегодник, М., 1961, стр. 144), nes statistikos valdybos skaičiavimai padaryti, remiantis pradiniu nacionalinių pajamų paskirstymu. Mes pamėginome apskaičiuoti ne tik pirminį nacionalinių pajamų paskirstymą, bet ir jų perskirstymą, kurio metu nemaža pridedamojo produkto dalis grįžta gamintojų vartojimui. Todėl mūsų apskaičiavimuose pridedamasis produktas nacionalinėse pajamose ir užima mažesnę lyginamąją svorį.

jam produktui. Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad, visų pirma, TSRS nacionalinių pajamų struktūroje didesnis lyginamasis svoris tenka bendram kaupimo fondui (TSRS 28,3%, o Lietuvos TSR — 25%) bei gamybiniam kaupimui (TSRS 22,5%, o Lietuvos TSR — 21,5%). Toliau, didesnį būtinojo produkto lyginamąjį svorį Lietuvos TSR nacionalinėse pajamose galima paaiškinti ir tuo, kad respublikos nacionalinėse pajamose palyginti didelę dalį sudaro žemės ūkyje sukurtas produktas³⁷. Be to, TSRS didesnis nacionalinių pajamų lyginamasis svoris tenka valdymo, mokslo ir pan. darbuotojų atlyginimams, materialinėms sąnaudoms valdymui, mokslui ir kt. išlaidoms, susijusioms su šalies valdymo ir gynybos užtikrinimu.

Darbo našumo augimas socialistinėje visuomenėje įgalina sparčiai didinti būtąjį ir pridedamąjį produktą ir panaudoti juos visos visuomenės gerovei kelti. Tiesioginę įtaką realiųjų gyventojų pajamų dydžiui turi asmeninis gyventojų vartojimo fondas, kurį vis dar riboja išlaidos valdymui, administracijai ir kitos negamybinės sąnaudos, kurios dabartinės tarptautinės padėties sąlygomis dar yra būtinos. Tvirtas tarptautinių santykių normalizavimas, išlaidų kariniams reikalams sumažinimas ir ypač visuotinio ir visiško nusiginklavimo įgyvendinimas įgalintų smarkiai sumažinti pastarųjų išlaidų dalį ir padidinti asmeniniam gyventojų vartojimui skirtą dalį — būtąjį produktą, — kas ypač sparčiai pakeltų gyventojų realias pajamas.

Vadinasi, išplėstinės komunizmo statybos laikotarpiu, vykstant sparčiam realiųjų gyventojų pajamų augimui, būtinas produktas turi tendenciją absoliučiai didėti. Kai dėl būtinojo produkto santykio su pridedamuoju produktu, tai minėtųjų priemonių tarptautiniams santykiams normalizuoti įgyvendinimas leistų būtinajam produktui augti pridedamojo produkto sąskaita ir nustatyti tokias proporcijas tarp jų, kurias ribotų tik išplėstinės reprodukcijos vykdymas visos visuomenės gerovės kilimo interesais.

³⁷ 1962 m. respublikos nacionalinėse pajamose žemės ūkio ir miškų ūkio lyginamasis svoris sudarė 22,9% ir iš visų materialinės gamybos sferoje dirbančių respublikos gyventojų 57,0% teko dirbantiems žemės ūkyje ir miškų ūkyje (žr. B. Dubasovas, L. Tykockis, Nacionalinių pajamų didėjimas ir liaudies ūkio struktūros kitimas.— „Liaudies ūkis“, 1964, Nr. 5, p. 145). O žymią žemės ūkyje naujai sukurtą produkto dalį sudaro priesodybiniuose sklypuose pagamintas produktas — būtinojo produkto šaltinis.

Vilniaus Valstybinis
V. Kašuko vardo universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1964 m. spalio mėn.

К ВОПРОСУ О НЕОБХОДИМОМ И ПРИБАВОЧНОМ ПРОДУКТЕ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛИЗМА

А. ШИЛЕЙКА

Резюме

В статье исследуется содержание и структура вновь созданного продукта — необходимого и прибавочного; показано назначение обеих его частей, а также взаимосвязь между ними в период развернутого строительства коммунизма. Кроме того, в статье делается попытка примерно рассчитать величину необходимого и прибавочного продукта и их взаимное отношение в национальном доходе Литовской ССР за 1962 год.

До сих пор среди советских экономистов нет единого мнения по вопросу разделения вновь созданного продукта на необходимый и прибавочный, а также относительно его содержания, форм и назначения.

Так, некоторая часть экономистов, ссылаясь на то, что весь вновь созданный продукт является необходимым, делает вывод, что при социализме вовсе не существует категории прибавочного продукта, что она свойственна только антагонистическим экономическим формациям. Но, надо подчеркнуть, что этого мнения придерживаются лишь немногие экономисты.

Большинство советских экономистов считает, что и в условиях социализма вновь созданный продукт распадается на две части — необходимый и прибавочный. Но, анализируя сущность и формы проявления обеих частей продукта, эта группа экономистов придерживается разных мнений. Так, например, в советской экономической литературе встречается немало высказываний, что распределение по труду есть единственная форма необходимого продукта. В этом случае необходимый продукт отождествляется с заработной платой. Все остальные доходы производственной сферы (например, доходы по линии общественных фондов потребления) сторонники этой концепции считают прибавочным продуктом. Причисление этих доходов к прибавочному продукту мотивируется тем, что они поступают к производителю не непосредственно, а через перераспределение национального дохода. Хотя в последнее время большинство экономистов отказывается от этой концепции, полагая, что объем необходимого продукта превышает фонд заработной платы, но почти все авторы учебников по политической экономии социализма придерживаются вышеизложенного мнения.

Большинство советских экономистов считает, что необходимый продукт превышает заработную плату, распределяемую по труду. В него входят все доходы и услуги, получаемые производителями бесплатно или на льготных условиях.

По нашему мнению и мнению других советских экономистов, отличительной чертой необходимого продукта нельзя считать ни его распределение (по труду или нет), ни его формы потребления (индивидуально или коллективно). Отличительной чертой этой части общественного продукта следовало бы считать *характер использования*. В социалистическом обществе продукт, обеспечивающий всестороннее развитие и использование физических и духовных возможностей и получаемый производителями, а также членами их семей для удовлетворения *личных* нужд, является *необходимым продуктом*.

Необходимый продукт включает в себя следующие составные части: 1) оплату труда работников производственной сферы; 2) оплату труда работников сферы услуг, которыми бесплатно и на льготных условиях пользуются работники материальной сферы, а также сами работники услуг и члены их семей; 3) пенсии, пособия, стипендии, получаемые работниками сферы производства и сферы услуг; 4) основные части материальных затрат и непроизводственных фондов, используемых для строительства и содержания зданий и сооружений социально-культурных учреждений.

По нашим приблизительным расчетам удельный вес необходимого продукта в национальном доходе Литовской ССР в 1962 году составил примерно 66,8%.

Но и в социалистическом обществе не весь вновь созданный продукт предназначен для удовлетворения личных потребностей производителя. Значительная его часть в сферу личного потребления (индивидуального и коллективного) производителя не попадает. Эта часть

продукта предназначается для расширения производства, образования фондов запаса или страхования, покрытия издержек государственного управления, обеспечения обороны страны и т. п. Продукт, используемый для удовлетворения этих общих нужд общества, является прибавочным продуктом.

Прибавочный продукт включает в себя следующие составные части: 1) производственное накопление; 2) оплату труда работников научных учреждений, управления страной и ее обороны; 3) материальные затраты в научных учреждениях и в управлении; 4) оплату труда работников сферы услуг, которыми бесплатно и на льготных условиях пользуются работники и члены семей, занятые в научных учреждениях, управлении и обороне; 5) пенсии, пособия, стипендии работников и членов семей, занятых в сфере управления, обороны и научных учреждений; 6) оставшаяся часть материальных затрат и непроизводственных фондов, используемых для строительства и содержания зданий и сооружений социально-культурных учреждений.

По нашим приблизительным расчетам удельный вес прибавочного продукта в национальном доходе Литовской ССР в 1962 году составил примерно 33,2%.

С ростом национального дохода систематически происходит рост необходимого и прибавочного продукта. Снижение издержек на содержание государственного аппарата и на оборону, превращение науки в непосредственную производительную силу общества, приводят к уменьшению удельного веса прибавочного продукта и соответственно — роста необходимого продукта.
